

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

КРУПНИК ЗОРЯНА ІГОРІВНА

УДК 37.013.42 – 364.048.6.

**ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я
У ВИХОВАНЦІВ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
РЕАБІЛІТАЦІЇ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Міжрегіональній Академії управління персоналом.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Чернуха Надія Миколаївна,
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
завідувач кафедри теорії та методики професійної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Федорченко Тетяна Євгенівна,
Інститут проблем виховання Національної академії
педагогічних наук України,
головний науковий співробітник лабораторії фізичного
розвитку та здорового способу життя;

кандидат педагогічних наук
Пюра Олена Станіславівна,
Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-
Хмельницький державний педагогічний університет імені
Григорія Сковороди», старший викладач кафедри
соціальної педагогіки та освіти дорослих.

Захист відбудеться «25» травня 2016 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 74.053.02 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці та на сайті Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розісланий «25» квітня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. І. Ревнюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Стан здоров'я дітей та молоді в Україні є одним із найвищих державних пріоритетів, оскільки здоров'я – найперша умова успішного розвитку людини, її навчання, виховання, створення сім'ї та виховання дітей. Навчити дітей берегти і зміцнювати своє здоров'я, відповідально ставитися до нього – один із головних напрямів державної політики в галузі освіти.

Концептуальні засади формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації знайшли своє підтвердження у Законах України «Про соціальні послуги», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про загальнодержавну програму Національний план щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини до 2016 року»; указах Президента України № 609 / 2012 від 22.10.2013 р. «Про національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року»; № 312/2013 р. «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей». Контент-аналіз нормативно-правових документів свідчить про те, що одним із найголовніших завдань є виховання в особистості відповідального ставлення до свого здоров'я і здоров'я інших як до найвищої суспільної й індивідуальної цінності.

Розв'язання зазначеної проблеми спонукає дослідників до пошуку інноваційних змісту, форм і методів щодо формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації.

Детальний розгляд наукової літератури засвідчує, що, починаючи з другої половини ХХ століття проблему відповідального ставлення до здоров'я досліджують філософи, соціологи, психологи, педагоги, зокрема Р. Березовська, С. Дерябо, Л. Водогрєєва, І. Журавльова, В. Коган, Д. Лоранський, В. Ясвін та ін. Ціннісний аспект формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців розглядали Т. Андрющенко, С. Белова, Г. Зайцев, В. Кабаєва, С. Свириденко та ін.

У педагогічній науці поняття «здоров'я» розглядається в різних аспектах: фізичне, психічне, соціальне та духовне здоров'я досліджують О. Ващенко, М. Гончаренко, В. Оржеховська, С. Свириденко, Л. Сущенко, А. Царенко, В. Язловецький; формування культури здоров'я дітей і учнівської молоді розглядають М. Каган, Г. Калачава, Т. Кулікова, Ю. Лісичин, Д. Ротфорт, Б. Юдін та ін.

Формуванню, збереженню, зміцненню і відтворенню здоров'я присвячені праці М. Амосова, Г. Апанасенко, О. Балакіревої, І. Брехмана, О. Вакуленко, Л. Ващенко, В. Горащука, О. Дубогай, О. Єжової, В. Казначєєва, Н. Комарової, В. Ліщук, В. Петленка, В. Оржеховської та ін.

Низка провідних науковців, зокрема, О. Безпалько, Н. Заверико, С. Омельченко, О. Пюра, Л. Сущенко, О. Стойко, В. Шкуркіна, Н. Чернуха, Т. Федорченко визначили нові соціально-педагогічні технології формування в учнів здорового способу життя.

Сутністю реабілітаційного процесу та практики соціальної реабілітації стосовно проблеми формування відповідального ставлення до здоров'я дітей займалися вчені Н. Гусак, А. Шевцова; на необхідності діяльності мультидисциплінарної команди у контексті соціально-педагогічної реабілітації дітей-сиріт наголошувала О. Безпалько; питання соціальної реабілітації

неповнолітніх висвітлювали Л. Акатов, І. Зверєва, Л. Коваль, Т. Лях, Р. Овчарова, П. Українець, А. Ходорчук; педагогічної реабілітації – Л. Баранська, Б. Вульфів, В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань; розробці та впровадження моделей соціально-педагогічної реабілітації присвятили свої роботи Н. Грабовенко, О. Караман, С. Котловий, О. Кузьменко, Г. Лактіонова, С. Толстоухова, С. Харченко.

Відповідальність у філософії розглядається у контексті співвідношення між свободою і необхідністю індивіда (М. Бердяєв, Н. Головко, Т. Гоббс, Р. Косолапов, Л. Ільчов, Дж. Локк, В. Марков, Ж. Сартр, Г. Смирнов, Г. Сковорода). У соціальній психології відповідальність тісно пов'язується з набуттям людиною соціального досвіду та вироблення ціннісних орієнтацій, необхідних для виконання соціальних ролей (Е. Еріксон, Л. Колберг, Ч. Кулі, Дж. Мід). У психології вивчається місце відповідальності в структурі особистості, а також вплив окремих факторів на активізацію процесів розвитку самої відповідальності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, І. Бех, А. Плохотний, С. Рубінштейн, Є. Рудковський, М. Савчин, Н. Скорбіліна та ін.). У низці дисертаційних робіт з педагогіки розкриваються питання соціальної відповідальності в учнів старших класів у позашкільній діяльності (В. Тернопільська); почуття відповідальності в учнів молодшого шкільного віку загальноосвітньої школи (Н. Басюк); виховання відповідальної поведінки в учнів 7–8 класів загальноосвітніх навчальних закладів (Т. Куниця).

У соціальній педагогіці у працях науковців (Л. Грачов, Т. Єгорова, І. Іванова, О. Лебединська, Н. Морозова, М. Чаковський) проаналізовано загальні підходи до реабілітації молоді з особливими потребами; основам соціально-правового захисту прав дітей присвятили свої дослідження Н. Агаркіна, І. Зверєва, О. Караман, І. Ковчина, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко; диференціації змісту, форм і методів роботи з дітьми, які залишилися без батьківської опіки – С. Кавула, А. Полянничко, М. Шакурова.

Однак, проблема формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації не була об'єктом і предметом спеціального дослідження вчених.

Аналіз літературних джерел, результатів наукових досліджень та практики соціально-педагогічної діяльності дав змогу виокремити низку *суперечностей* між:

– вимогами суспільства до формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації та неповною теоретико-методичною розробленістю зазначеної проблеми;

– необхідністю удосконалення професійної підготовленості персоналу центрів щодо формування відповідального ставлення до здоров'я вихованців та відсутністю інноваційного змісту, форм і методів;

– об'єктивною потребою проведення соціально-педагогічної діяльності у центрах соціально-психологічної реабілітації щодо формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців та не достатньою розробленістю програмно-методичного забезпечення цього процесу.

Актуальність проблеми та зазначені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **«Формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою комплексної теми кафедри теорії та методики професійної освіти Міжрегіональної академії управління персоналом «Теоретико-методологічні засади удосконалення освіти у вищих закладах освіти» (державний реєстраційний номер 0100U000346). Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Міжрегіональної академії управління персоналом (протокол № 9 від 11.03.2014 р.), узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 5 від 27.05.2014 р.).

Мета дослідження – на основі теоретичного узагальнення досліджуваної проблеми обґрунтувати та експериментально перевірити комплекс соціально-педагогічних умов формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації.

Гіпотеза дослідження. Формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації буде здійснюватися ефективно за таких соціально-педагогічних умов: підготовка педагогічних працівників центрів до формування у вихованців відповідального ставлення до здоров'я; впровадження комплексної програми «Мій вибір – відповідальне ставлення до здоров'я»; застосування інноваційного змісту, форм і методів з профілактики негативного впливу соціального середовища.

Відповідно до мети й гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретичні основи формування відповідального ставлення до здоров'я у теорії і соціально-педагогічній практиці та уточнити сутність основних понять дослідження.

2. Розкрити особливості та зміст діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації щодо формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців.

3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості відповідального ставлення до здоров'я у дітей, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації.

4. Розробити структурно-функціональну модель, обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до здоров'я у дітей, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Об'єкт дослідження – процес формування відповідального ставлення до здоров'я у підлітків.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації.

Для вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези використовувався комплекс взаємопов'язаних **методів**: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення соціологічних, педагогічних та психологічних наукових джерел з метою конкретизації сутності категоріального апарату дослідження, обґрунтування соціально-педагогічних умов формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації; *емпіричні* – інтерв'ю, бесіди, пряме і побічне спостереження, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний,

контрольний етапи) для визначення рівнів сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації та перевірки ефективності соціально-педагогічних умов; *статистичні* – методи математичної статистики для узагальнення, кількісного і якісного аналізу експериментальних даних й динаміки досліджуваних явищ.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу здійснено на базі центру соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Тернопільської обласної державної адміністрації, центру соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями «Ірида» Оболонського ЦССМ м. Києва, Макарівського районного центру соціальної підтримки дітей і сімей «Промінь надії» Київської обл. У педагогічному експерименті брали участь всього 330 респондентів: 21 соціальний педагог, 24 психолога, 4 психіатра, 77 педагогічних працівників центрів соціально-психологічної реабілітації, тренер з хортингу, 12 працівників центрів соціальних служб, 57 батьків, 135 вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації: 68 склали експериментальну групу, 67 вихованців – контрольну.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації: (підготовка педагогічних працівників центрів до формування у вихованців відповідального ставлення до здоров'я; впровадження комплексної програми «Мій вибір – відповідальне ставлення до здоров'я»; застосування інноваційного змісту, форм і методів з профілактики негативного впливу соціального середовища); розроблено структурно-функціональну модель формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації, що охоплює: мету, завдання, підходи, принципи, функції, суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, діагностичний інструментарій, соціально-педагогічні умови, форми, методи та результат; охарактеризовано критерії та відповідні показники: когнітивний – знання про норми і цінності здоров'я, розуміння сутності і змісту відповідального ставлення до здоров'я у суспільному житті, усвідомлення своєї відповідальності за власне здоров'я; мотиваційно-ціннісний – інтерес до проблем здоров'я, місце здоров'я в ієрархії життєвих цінностей, мотивація на реалізацію норм відповідального ставлення до здоров'я, негативне ставлення до шкідливих звичок; діяльнісно-поведінковий – дотримання відповідальної, просоціальної поведінки у різних видах діяльності; володіння навичками оздоровчої діяльності, реалізація відповідального ставлення до здоров'я у суб'єкт-суб'єктних взаєминах); виявлено рівні сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації (достатній – соціально-необхідний, середній – соціально-індиферентний, низький – соціально-неприйнятний);

– *уточнено* сутність поняття «формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації» як комплекс заходів соціально-педагогічного, психологічного, правового впливу, спрямованих на розуміння ними сутності і змісту здоров'я у суспільному житті, оволодіння уміннями оздоровчої діяльності, що сприяють позитивній соціалізації та мотивації

на здоровий спосіб життя, мінімізації негативного впливу соціуму, забезпеченню соціально-психологічної реабілітації та здійсненню соціального захисту, позитивного сприйняття життя;

– *подальшого розвитку набули* зміст, форми і методи формування відповідального ставлення до здоров'я та соціально-педагогічної підтримки вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації;

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці й упровадженні у соціально-педагогічну діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації діагностичних методик для виявлення рівнів сформованості відповідального ставлення до здоров'я; комплексної програми «Мій вибір – відповідальне ставлення до здоров'я» та її методичного забезпечення; практико-орієнтованих семінарів-тренінгів «Сучасні психолого-педагогічні технології з формування ціннісного ставлення до здоров'я вихованців» та тренінгу з елементами командно-проектної роботи «Вихованець центру соціально-психологічної реабілітації: соціально-психологічний портрет».

Результати та висновки дослідження можуть бути використані центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, неурядовими організаціями для планування й організації роботи щодо формування відповідального ставлення до здоров'я у дітей; при підготовці навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій із соціальної роботи; під час викладання у вищих навчальних закладах курсів «Соціальна педагогіка», «Методика роботи соціального працівника», «Соціальна робота з дітьми та молоддю»; у системі навчальних закладах різних рівнів акредитації, а також у системі підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери.

Результати дослідження **впроваджено** у діяльність центру соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 45 від 13.09.2015 р.), центру соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями «Ірида» Оболонського ЦССМ м. Києва (довідка № 177 від 21.04.2015 р.), Макарівського районного центру соціальної підтримки дітей і сімей «Промінь надії» Київської обл. (довідка № 255 від 15.10.2015 р.), Тернопільського національного економічного університету (довідка № 35/987 від 27.04.2015 р.), Міжнародного благодійного фонду «Міжнародний фонд інноваційних освітніх систем «Джерело» (довідка № 37 від 22.10.2015 р.), громадської організації «Об'єднання педагогів і науковців України» (довідка № 12 від 24.09.2015 р.), Міжнародної благодійної організації «Благодійний фонд» (SOS Дитяче містечко) (довідка № 18 від 04.02.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. У статті «Інноваційні виховні технології – пріоритетний напрямок ефективного формування бережливого ставлення до здоров'я у вихованців притулків для неповнолітніх (2012, співавтор Н. Чернуха), автором розкрито зміст інноваційних виховних технологій, спрямований на збереження здоров'я серед неповнолітніх дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження апробовано на наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Вища освіта в Україні в контексті інтеграції до Європейського

освітнього простору» (Київ, 2008); «Управління в освіті» (Львів, 2009); «Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України» (Ялта, 2009); «Безпека життєдіяльності і охорона здоров'я дітей і молоді ХХІ сторіччя: сучасний стан, проблеми та перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 2013); «Акмеологія – наука ХХІ століття» (Київ, 2013), «1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи» (Київ, 2014); «Актуальні проблеми здоров'язбереження в Україні: педагогічні та медичні проблеми репродуктивного здоров'я» (Київ, 2014); *всеукраїнських* – «Освіта і здоров'я: формування здоров'я дітей, підлітків та молоді в умовах навчального закладу» (Суми, 2008); «Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія і технології» (Луцьк, 2010); «Актуальні проблеми підготовки соціальних педагогів у третьому тисячоріччі» (Запоріжжя, 2011); «Професійна підготовка фахівців соціально-педагогічної сфери в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору» (Ніжин, 2012); «Здоров'я і відповідальність сучасної молоді: тренінг-курс» (Київ, 2013); «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Кіровоград, 2014); виставка-презентація «Інноватика в освіті України» (Київ, 2014), а також обговорювались на засіданнях кафедри теорії та методики професійної освіти Інституту міжнародних відносин імені Авероесса Міжрегіональної академії управління персоналом (2010–2015 рр.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 18 (17 – одноосібних) публікаціях автора, з яких 7 відображають основні результати дослідження, 11 – апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (313 найменувань, з них 11 – іноземною мовою), 20 додатків на 92 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 306 сторінок, з них – 181 сторінка основного тексту. Робота містить 9 рисунків та 19 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, окреслено комплекс методів; розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; наведено дані про апробацію й упровадження результатів дослідження, структуру й обсяг роботи, представлено відомості про публікації автора.

У **першому розділі** – *«Формування відповідального ставлення до здоров'я як соціально-педагогічна проблема»* – проаналізовано теоретичні підходи до розв'язання проблеми формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації, актуалізовано понятійно-категорійний апарат дослідження; визначено критерії, показники та виявлено рівні сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації; представлено методику, хід та результати констатувального етапу дослідження;

Аналіз філософських, соціально-педагогічних, психологічних досліджень свідчить, що науковці висвітлюють категорію «здоров'я» з різних позицій: розуміння його як стану організму, що характеризується відчуттям загального

благополуччя, радості життя, працездатності (Р. Майєр); наявністю повноцінного, гармонійного розвитку морального стану людини, який дозволяє йому оптимально, без обмежень здійснювати громадську і трудову діяльність (Б. Петровський); сповнене високих прагнень, активне і цілеспрямоване життя, що відповідає вимогам зовнішнього (соціального, побутового, трудового) середовища (Є. Апостолов, Б. Махов); комплекс соціальних умов та умов оточуючого середовища, що веде до здоров'я, а поведінка індивіда відповідає цим правилам (Р. Карлсон), гармонійний розвиток особи, що є головною передумовою до пізнання оточуючого світу, до самоствердження і щастя людини, до подальшого розвитку людського суспільства (М. Бедний), функціональний стан організму, що забезпечує тривалість життя, фізичну й розумову працездатність, самопочуття і функцію відтворення здорових нащадків (Е. Ільїн), гармонійне поєднання біологічних та соціальних якостей, що обумовлені спадковими та набутими біологічними та соціальними діями, а хвороба – порушення цієї гармонії, цього єднання (Ю. Лісіцин). На думку І. Брехмана здоров'я – це не лише відсутність хвороб, а фізична, соціальна і психологічна гармонія людини, доброзичливі відносини з іншими людьми, з природою і самим собою. Згідно поглядів В. Сержантова та Г. Гребенькова, здоров'я також розглядається як нормальний психосоматичний стан і здатність людини до духовних потреб, М. Дивиціна висвітлює категорію здоров'я як системне поняття, що має інтегрований характер.

З'ясовано, що наукове тлумачення феномену «здоров'я», його складної і багатофакторної природи зумовлює комплексність вивчення. Сьогодні здоров'я розглядається як складний, багатовимірний феномен, який має гетерогенну структуру, що поєднує в собі різноманітні компоненти і віддзеркалює фундаментальні аспекти людського буття.

На підставі узагальнення поняття «здоров'я» доведено, що здоров'я і відповідальність – невід'ємні категорії, які тісно пов'язані між собою. У філософії категорія «відповідальність» відображає об'єктивний історично конкретний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством (Л. Ільчов); є якістю, що дає особистості можливість усвідомлювати значення своїх вчинків, добровільно узгоджувати свою поведінку з вимогами суспільства (Н. Головка, Г. Смирнов); перебуває у єдності з категорією «свобода»: чим більше межі свободи, тим більша відповідальність. Філософи наголошують на особистісній відповідальності за обраний вільний вибір (М. Бердяєв, Р. Косолапов, В. Марков, Ж.-П. Сартр, Е. Фромм).

У соціології категорія відповідальність тісно пов'язується з просоціальною поведінкою (позитивною, конструктивною, соціально бажаною і соціально корисною), спрямованою на благополуччя інших людей, з відповідальністю перед народом та нацією у політичній, економічній, соціальній і культурній сферах (І. Кон).

Психологи розглядають відповідальність як рису характеру, однак Б. Ананьєв, С. Рубінштейн акцентують увагу на тому, що відповідальність проявляється не тільки в характері, й у почуттях, свідомості, світосприйнятті, різних формах поведінки. У дослідженнях А. Плахотного, Є. Рудковського зазначений феномен розглядається як компонент структури особистості, який впливає на самовизначення

у житті. Означену категорію К. Абульханова-Славська аналізує як здатність відповідати не лише за себе, але й за інших людей. За тлумаченням І. Беха, відповідальність передбачає визнання людиною єдиної активної причетності до соціального і природного світу, і це визнання є не стільки результатом оцінки особистості іншими людьми, скільки її власним переконанням, моральним принципом, підсумком усвідомлення.

Педагоги пов'язували відповідальність з конкретними справами (М. Драгоманов), з внутрішніми моральними імперативами (Г. Ващенко), розглядали як соціальну якість, яка формується на засадах чіткого фіксування обов'язків (А. Макаренко); як здатність особистості формулювати обов'язки, виконувати їх, здійснювати самооцінку і контроль (В. Сухомлинський).

У соціальній педагогіці відповідальне ставлення до здоров'я розглядається у контексті впровадження соціально-педагогічних технологій формування відповідального ставлення до здоров'я учнівської молоді (Т. Алексеєнко, С. Омельченко, Ю. Поліщук, С. Харченко, О. Стойко), як запобігання вживання неповнолітніми психоактивних речовин (С. Архипова, М. Галагузова, І. Зверева, Н. Зимівець, В. Оржеховська, О. Тютюнник, Т. Федорченко). Відповідальне ставлення до здоров'я Н. Зимівець, В. Штифурак характеризують як позицію особистості.

У процесі дослідження з'ясовано, що центри соціально-психологічної реабілітації (далі ЦСПР) для дітей здійснюють свою діяльність керуючись Конституцією України, Сімейним кодексом України, Законами України «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», у відповідності до Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 87 від 28.01.2004 р.

Встановлено, що ЦСПР – це заклад соціального захисту, створений для тривалого (стаціонарного або денного до 12 місяців) перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах, для надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги з урахуванням потреб кожної дитини, проведення психолого-педагогічної корекції, розроблення рекомендацій з питань соціально-психологічної адаптації вихованців для педагогічних і соціальних працівників і батьків. Як свідчать соціологічні дослідження, ЦСПР відіграє важливу роль у системі державного влаштування дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Охарактеризовано категорії дітей, які приймаються до ЦСПР, а саме вихованці, які: були покинуті батьками або піклувальниками; жебракують і місце знаходження їх не встановлено; залишили сім'ю чи заклад освіти; вилучені кримінальною міліцією у справах дітей із сімей, перебування в яких загрожувало їх життю і здоров'ю; не мають постійного місця проживання і засобів до життя; діти-сироти, у яких померли батьки; діти, батьки яких позбавлені батьківських прав; діти, які в сім'ях зазнали фізичного або психічного насильства; діти, які пішли з дому з різних причин, наприклад, через конфлікт з батьками; діти-безпритульні, діти біженців; вихованці самі звернулися за допомогою до адміністрації центру соціально-психологічної реабілітації.

Аналіз контингенту вихованців у ЦСПР різних регіонів засвідчив, що більшість з них – це педагогічно занедбані діти, які виховувались у неблагополучних сім'ях, перебували під впливом вуличних компаній, які справляли на них негативний вплив. Встановлено, що у більшості вихованців відсутній позитивний досвід ставлення до власного здоров'я, недостатньо сформовані уявлення про способи його збереження та модель здорового способу життя.

У процесі теоретичного осмислення проблеми нами було уточнено визначення поняття «*формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації*» як комплекс заходів соціально-педагогічного, психологічного, правового впливу, спрямованих на розуміння ними сутності і змісту здоров'я у суспільному житті, оволодіння вміннями оздоровчої діяльності, що сприяють позитивній соціалізації та мотивації на здоровий спосіб життя, мінімізації негативного впливу соціуму, забезпеченню соціально-психологічної реабілітації та здійсненню соціального захисту, позитивного сприйняття життя.

На основі аналізу вітчизняної і зарубіжної літератури О. Абдуліної, Ю. Бабанського, О. Бодальова, О. Брянцева, Н. Виноградова, А. Горянської, Г. Засобіної, А. Змушко, Є. Кас'янова, М. Козакевич, І. Лазарі-Павловської, О. Леонтєва, Б. Ломова, О. Парунової, Р. Овчарової, В. Оржеховської, А. Петровського, С. Рубінштейна, В. Сластьоніна, Т. Філь та ін. визначено *критерії* сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів ЦСПР з відповідними показниками: *когнітивний* – знання про норми і цінності здоров'я, розуміння сутності і змісту відповідального ставлення до здоров'я у суспільному житті, усвідомлення своєї відповідальності за власне здоров'я; *мотиваційно-ціннісний* – інтерес до проблем здоров'я, місце здоров'я в ієрархії життєвих цінностей, мотивація на реалізацію норм відповідального ставлення до здоров'я, негативне ставлення до шкідливих звичок; *діяльнично-поведінковий* – дотримання відповідальної, просоціальної поведінки у різних видах діяльності; володіння навичками оздоровчої діяльності, реалізація відповідального ставлення до здоров'я у суб'єкт-суб'єктних взаєминах.

За означеними критеріями і показниками охарактеризовано три *рівні* сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців: соціально-необхідний – достатній рівень, соціально-індиферентний – середній, соціально-неприйнятний – низький.

Достатній (соціально-необхідний) рівень характеризується позитивним ставленням вихованців до збереження здоров'я, розумінням сутності здоров'я людини. Діти дають ґрунтовні пояснення щодо значення збереження здоров'я у суспільному житті, обізнані про негативний вплив соціального середовища на здоров'я, мають достатню ступінь мотивації до здорового способу життя, із задоволенням приймають участь у спортивних змаганнях, активні. Негативні прояви у поведінці такі вихованці проявляють фрагментарно, вони знають моральні норми і правила поведінки між людьми. Розуміють необхідність відповідального ставлення до свого здоров'я.

Середній (соціально-індиферентний) рівень вирізняється стриманою протидією негативним факторам середовища, знання про здоров'я у них фрагментарні, слабка мотивація до здорового способу життя, недотримання режиму сну, недооцінювання ролі відповідального ставлення до власного здоров'я у повсякденній поведінці, пасивна

участь у оздоровчій діяльності; схильністю до вживання психоактивних речовин, пасивним ставленням до дотримання культурно-гігієнічних навичок, індиферентним прагненням займатися оздоровчою діяльністю.

Низький (соціально неприйнятний) рівень відзначається незнанням основних складових здоров'я в ієрархії цінностей, опосередкованими знаннями про ведення здорового способу життя, як життєвої необхідності, небажанням розуміти значення негативного впливу соціального середовища на здоров'я, уникненням участі в оздоровчій діяльності; культурно-гігієнічні навички розвинуті слабо, відсутнє розуміння особистісної значущості про здоров'я, діти характеризуються недостатньою руховою активністю, вживанням психоактивних речовин (паління, алкогольні напої), ігноруванням участі в оздоровчій діяльності; нехтуванням відповідального ставлення до здоров'я у повсякденній поведінці.

Для визначення рівнів сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР застосовано комплекс взаємопов'язаних діагностичних методів: спостереження, інтерв'ю, бесіди, метод незакінчених речень, авторський опитувальник «Вивчення мотивації вихованців щодо ведення здорового способу життя», методика диференційної самооцінки стану (тест САН), опитувальник на визначення схильності та залежності неповнолітніх від психоактивних речовин «Шкідливі звички», анкета «Визначення ціннісного ставлення до здоров'я та здорового способу життя вихованців» (за Т. Бережною, адаптована З. Крупник), для визначення «Ціннісних орієнтацій» – тест Рокіча, авторська анкета «Система цінностей», авторський експрес-опитувальник на виявлення проявів насильства щодо вихованців ЦСПР, проєктивні методики для визначення: фізичного, психічного стану вихованців; стосунків з батьками, учителями, однолітками; виявлення проблем, пов'язаних з проявами агресивної поведінки; позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, ознаками вживання психоактивних речовин; загального бачення дитини як особистості («Дерево», «Моя сім'я», «Неіснуюча тварина», «Дім», «Моє майбутнє»).

У педагогічному експерименті брали участь всього 330 респондентів: 21 соціальний педагог, 24 психолога, 4 психіатра, 77 педагогічних працівників ЦСПР, тренер з хортингу, 12 працівників центрів соціальних служб, 57 батьків, 135 вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації: 68 склали експериментальну групу, 67 вихованців – контрольну.

За результатами дослідження встановлено, що низький рівень сформованості відповідального ставлення до здоров'я мають 27,9 % вихованців ЦСПР, середній рівень – 59,4 % опитаних, достатній рівень – 12,7 %.

Аналіз та узагальнення отриманих результатів констатувального етапу експерименту засвідчили такі недоліки у формування відповідального ставлення до здоров'я: не забезпечена цілеспрямована організація і відповідальність суб'єкт-суб'єктної взаємодії; відсутність використання у ЦСПР якісно нових форм і методів, інноваційних технологій, діагностико-прогностичних методик формування відповідального ставлення до здоров'я, зацікавленості соціальних інституцій в організації профілактичної діяльності; не розробленість програмно-методичного забезпечення цього процесу; деінтегрованість ефективних соціально-педагогічних

умов, професійної компетентності соціальних педагогів, педагогів, вихователів, психологів ЦСПР з означених питань.

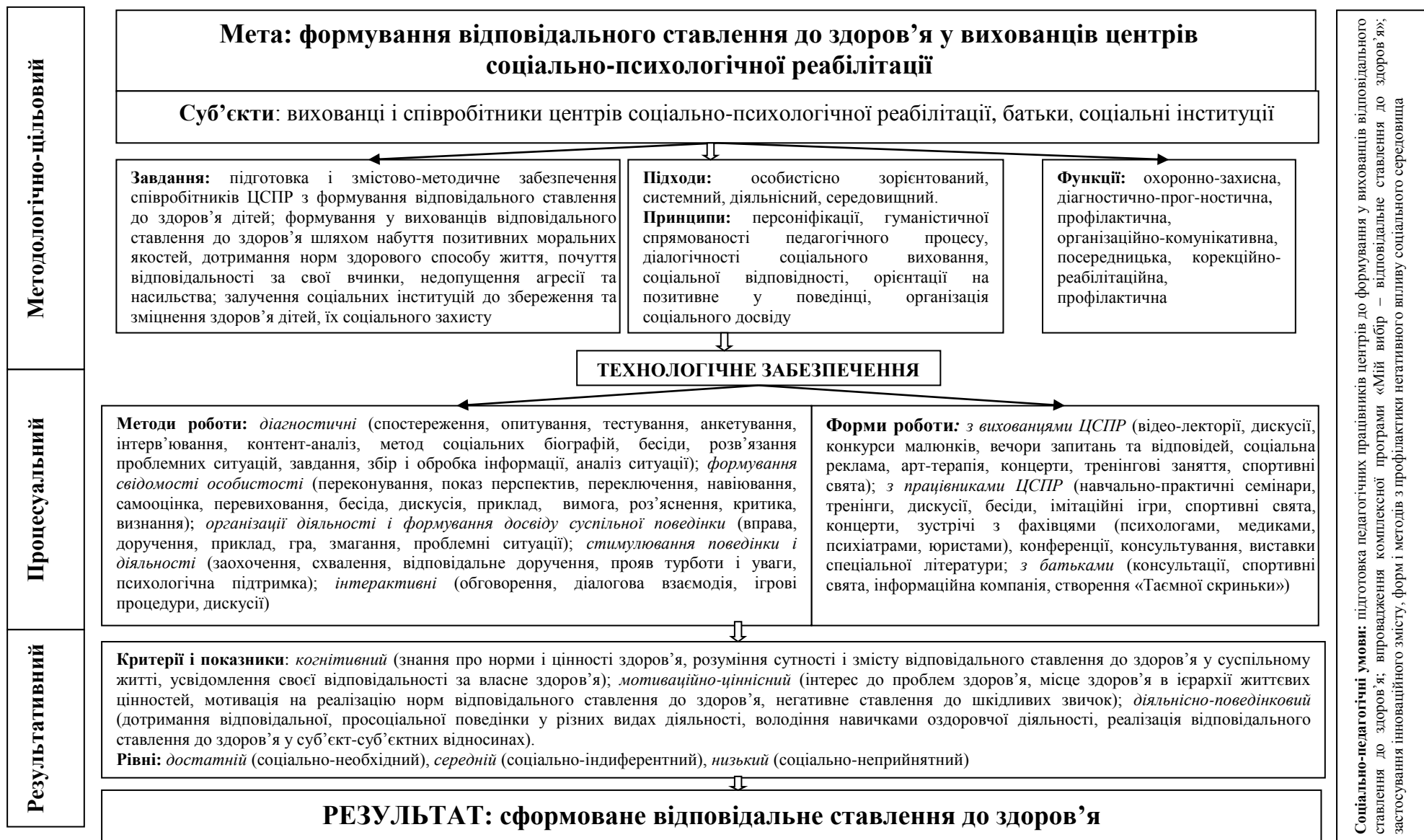
У другому розділі – *«Оптимізація процесу формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації»* – розроблено структурно-функціональну модель, обґрунтовано та апробовано соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації; розкрито зміст і методику формувального етапу експерименту; наведено результати дослідно-експериментальної роботи.

Для забезпечення ефективного формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР розроблено і впроваджено структурно-функціональну модель (рис. 1).

Модель об'єднала етапи: *методологічно-цільовий* (мета діяльності, завдання, підходи до організації соціально-педагогічної діяльності (особистісно зорієнтований; системний; діяльнісний, середовищний); принципи (персоніфікації, гуманістичної спрямованості педагогічного процесу, діалогічності соціального виховання, соціальної відповідності, орієнтація на позитивне в поведінці та характері вихованця, організація соціального досвіду); суб'єктів (вихованці і співробітники ЦСПР, батьківська громада, соціальні інституції); функції профілактичного впливу (охоронно-захисна, діагностично-прогностична, організаційно-комунікативна, посередницька, корекційно-реабілітаційна, профілактична); *процесуальний* (сукупність форм і методів роботи як способів впливу на вихованців, співробітників ЦСПР, батьківський колектив, спільну взаємодію соціальних інституцій); *результативний* (рівні сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР за критеріями та показниками).

Відповідно до зазначеної моделі, завданням формувального етапу експерименту стало впровадження обґрунтованих *соціально-педагогічних умов* у соціально-педагогічну діяльність ЦСПР, а саме: підготовка педагогічних працівників центрів до формування у вихованців відповідального ставлення до здоров'я; впровадження комплексної програми «Мій вибір – відповідальне ставлення до здоров'я»; застосування інноваційного змісту, форм і методів з профілактики негативного впливу соціального середовища.

Перша соціально-педагогічна умова – *підготовка педагогічних працівників центрів до формування у вихованців відповідального ставлення до здоров'я* – передбачала запровадження практико зорієнтованих семінарів-тренінгів «Сучасні психолого-педагогічні технології з формування ціннісного ставлення до здоров'я вихованців» (8 семінарів-тренінгів по 3 години) на такі теми: «Ознайомлення із інноваційними соціально-психологічними технологіями: теоретичний аспект» (ознайомлення педагогічних працівників, психологів із загальними основами роботи з інноваційними соціально-психологічними технологіями формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації; «Аромотерапія як оздоровча технологія»; «Вплив арт-терапії на здоров'я вихованців»; «Кольоротерапія (хромотерапія) як засіб подолання стресових ситуацій»; «Основні аспекти використання впливу гештальттерапії на поведінку дитини, яка перебуває у центрах соціально-психологічної реабілітації»;

Соціально-педагогічні умови: підготовка педагогічних працівників центрів до формування у вихованців відповідального ставлення до здоров'я; впровадження комплексної програми «Мій вибір – відповідальне ставлення до здоров'я»; застосування інноваційного змісту, форм і методів з профілактики негативного впливу соціального середовища

Рис 1. Структурно-функціональна модель формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації

«Ігрова терапія як засіб формування довіри і взаєморозуміння з вихованцями, які перебувають у кризових станах»; «Казкотерапія як засіб формування відповідального ставлення до здоров'я: створення терапевтичної казки»; «Піскова терапія: специфіка її проведення у центрах соціально-психологічної реабілітації».

У ході проведення семінарів-тренінгів констатовано їх ефективність і результативність, яка виявляється: у позитивних стосунках вихованців з однолітками, співробітниками центрів, батьками; зникненні емоційної нестійкості, дитячих страхів, негативізму, демонстративності, конфліктності, проявів агресивності і саморуйнівної поведінки, дефіциту уваги; формуванні впевненості у собі, самоповаги; позбавленні негативних звичок, вихованні здатності до співчуття, відповідальності за своє здоров'я, позитивного сприйняття життя і довіри до людей, у тому числі батьків.

На допомогу соціальним педагогам і психологам розроблено і впроваджено у практику роботи ЦСПР тренінг з елементами командно-проектної роботи «Вихованець центру: соціально-психологічний портрет», який передбачав з'ясування їхніх характеристик: наявність позитивно орієнтованих життєвих планів та професійних намірів; ступінь свідомості та дисциплінованості щодо навчання; рівень розвитку та потягу до знань, навичок, умінь (навчальних, спортивних, творчих); адекватне ставлення до педагогічних дій і поведінки дорослих; здатність враховувати колективні інтереси, поважати норми колективного життя; здатність критично, відповідно до норм моралі та права, оцінювати вчинки оточуючих; самокритичність, наявність навичок самоаналізу; вольові риси, протидія негативному впливу соціального оточення; зовнішня культура поведінки (зовнішній вигляд, акуратність, культура мови, ввічливість); подолання та відмова від негативних звичок, форм асоціальної поведінки (вживання алкоголю, паління, наркотиків, брутальних висловлювань).

Комплексна програма «Мій вибір – відповідальне ставлення до здоров'я», як друга соціально-педагогічна умова, розроблена з урахуванням і дотриманням принципів етапності, планомірної доцільності, єдності, спільності, безперервності, обов'язковості і послідовності, диференціації та індивідуалізації. Реалізація програми здійснювалась поетапно й передбачала: побудову діагностично-реабілітаційного процесу, який передбачав соціально-психологічне діагностування вихованців з метою оцінки їхнього фізичного, психічного станів, а також прогнозування їхнього розвитку у найближчий час; запобігання повторенню психологічних проблем, загалом соціальної ізоляції, дезадаптації; формування культури здоров'я у вихованців з використанням інноваційних виховних технологій та організація їхньої життєдіяльності на позиціях мотивації до здорового способу життя; здійснення науково-методичного та інформаційного супроводу впровадження комплексної програми; розширення партнерської взаємодії фахівців ЦСПР з іншими соціальними інституціями щодо збереження та зміцнення здоров'я дітей.

Для реалізації програми у ЦСПР була створена відповідальна експертна група фахівців (науковців, медиків, соціальних педагогів, психологів, психіатрів), яка здійснювала соціально-педагогічну діяльність у таких напрямках: психологічний супровід дітей групи ризику і залучення їх до участі у профілактичних заходах; проведення виховних заходів, спрямованих на формування у дітей відповідального

ставлення до особистого здоров'я, пропагування здорового способу життя; допомога у вирішенні актуальних завдань розвитку дитини, її соціалізації, пов'язаних з емоційно-вольовою сферою, проблемами взаємовідносин з однолітками, батьками; надання психологічної допомоги батькам, спрямованої на повернення дитини до сім'ї, створення культурологічного середовища у ЦСПР (культурно-виховні заходи, соціальне виховання дітей, оздоровлення емоційного простору закладу); організація та проведення зустрічей з батьками дітей, тренінги з відповідального ставлення до здоров'я, профілактики шкідливих звичок, формування здоров'язбережувальної атмосфери у сім'ї та профілактики правопорушень; сприяння проведенню профілактично-оздоровчих заходів серед вихованців ЦСПР, поверненню дитини до біологічної сім'ї.

Упровадження третьої соціально-педагогічної умови – *застосування інноваційного змісту, форм і методів з профілактики негативного впливу соціального середовища* – забезпечувало профілактику негативного впливу соціального середовища для вихованців ЦСПР засобами хортингу, а саме: популяризація і підвищення ролі фізичної культури та спорту, патріотичне виховання, залучення дітей та юнацтва до здорового способу життя, відвернення їх від шкідливих звичок, виховання особистості в дусі добропорядності, патріотизму та любові до своєї Батьківщини (проведення спортивних патріотичних виховних свят «Громадянин і патріот України сьогодні», «Козацька слава», «Добре здоров'я – це радісне життя», «Ігри патріотів», «Козацька родина».

Значна роль у експериментальному процесі була відведена подоланню агресії та насильства серед вихованців ЦСПР і запобіганню вживання психоактивних речовин у контексті формування їх відповідального ставлення до здоров'я. Робота будувалась на основі соціально-педагогічної діагностики, прогностичного передбачення можливих проблемних ситуацій, проведення таких форм і методів роботи: бесіди (індивідуальні і групові), вправи «Різна поведінка», «Країною здоров'я», рольових ігор «Зрозумій мене», «Моє майбутнє», «Моє життя без наркотиків»; консультації для батьків з означеної тематики; проведення конкурсів малюнків «Щасливе майбутнє», «Світ навколо нас»; тренінгів для співробітників ЦСПР «Шкідливі звички та їх наслідки», «Здоровий спосіб життя – відповідальна поведінка»; створення «Таємної скриньки» для співробітників, вихованців, батьків з метою розв'язання конфліктів з вихованцями, співробітниками центрів, батьками, запобігання порушення прав дитини, вирішення морально-етичних питань.

Дослідженням засвідчено, що беручи участь у таких заходах вихованці ЦСПР навчаються ефективним навичкам спілкування, критичному мисленню, прийняттю відповідальних рішень, відпрацюванню адекватної поведінки, вмінню прийняття рішень щодо правильного здорового вибору, уникнення невиправданого ризику, вирішення конфліктів, протидії тиску зовні, профілактиці шкідливих звичок, умінні правильно поводитися у різних життєвих ситуаціях, відповідально ставитися до власного здоров'я.

Впровадження соціально-педагогічних умов забезпечувалося використанням комплексу форм (круглі столи, дискусії, інтерактивні семінари, лекторії, ігри, вправи, спортивні свята, тренінги, виставки, зустрічі з фахівцями) та методів (презентації, тренінги, ігрові процедури, творчі завдання).

У процесі реалізації обґрунтованих соціально-педагогічних умов запроваджено спільну діяльність ЦСПР із соціальними інституціями, а саме: міський центр соціальних служб для сімей, дітей та молоді Тернопільської обл., Міжнародного благодійного фонду «Міжнародний фонд інноваційних освітніх систем «Джерело», громадської організації «Об'єднання педагогів і науковців України», Міжнародної благодійної організації «Благодійний фонд» (SOS – Дитяче містечко), Українська Національна федерація Хортингу, які здійснювали таку роботу: допомога в організації і проведенні спортивних свят із залученням батьків, спрямованих на формування у вихованців здорового способу життя через відродження українських бойових традицій, відвернення від шкідливих звичок, підвищення ролі фізичної культури і спорту, а також патріотичне та духовне виховання у душі добропорядності, справедливості, патріотизму та любові до своєї Батьківщини; інформаційна компанія «Країна без насильства», проведення круглих столів для працівників ЦСПР «Дитинство без насильства», проведення конкурсу малюнків на асфальті «Майбутнє моєї країни», надання працівникам ЦСПР інформаційно-освітніх матеріалів та посібників, діагностичних методик, розробок тренінгових занять.

Спільна робота сприяла формуванню необхідного адаптаційного потенціалу вихованців, забезпеченню соціально-психологічної реабілітації та здійсненню соціального захисту, мінімізації негативного впливу соціуму на особистість шляхом використання всіх сприятливих соціалізуючих факторів середовища.

Ефективність упровадження соціально-педагогічних умов перевірялася за методикою визначення рівнів сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР, використаною на констатувальному етапі. Зіставлення результатів констатувального та контрольного зрізів дало змогу зафіксувати позитивну динаміку рівнів сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР в експериментальних групах (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР за результатами констатувального та формуального етапів експерименту (%)

Рівні	Контрольна група			Експериментальна група		
	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент	Динаміка	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент	Динаміка
Достатній	12,9	14,8	+1,9	12,7	25,6	+12,9
Середній	59,2	59,8	+0,6	59,4	63,1	+3,7
Низький	27,9	25,4	-2,5	27,9	11,3	-16,6

Після формуального етапу експерименту в експериментальній групі покращилися показники сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР за всіма критеріями, зокрема: на 12,9 % збільшилася кількість

вихованців, які виявили достатній (соціально-необхідний) рівень; середній (соціально-індиферентний) рівень збільшився на 3,7%; водночас зменшилася кількість вихованців із низьким (соціально-неприйнятним) рівнем – на 16,6%. У контрольній групі динаміка показників є незначною: достатній (соціально-необхідний) рівень +1,9%, середній (соціально-індиферентний) +0,6%, низький (соціально-неприйнятним) -2,5%.

Таким чином, показники рівнів сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР підтверджують ефективність запропонованих соціально-педагогічних умов і структурно-функціональної моделі. Статистично-математична обробка результатів педагогічного експерименту на основі t-критерію Стюдента засвідчила не випадковий характер відмінностей у показниках контрольної та експериментальної груп.

Результати дослідження дають підстави для висновків, що підтверджують гіпотезу та засвідчують досягнення мети і розв'язання поставлених завдань.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення проблеми формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації та запропоновано новий підхід до розв'язання актуального питання, що виявляється у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці структурно-функціональної моделі та соціально-педагогічних умов формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації.

1. На основі теоретичного аналізу стану дослідженості проблеми встановлено, що здоров'я розглядається як складний, багатовимірний феномен, який має гетерогенну структуру, що поєднує в собі різноманітні компоненти і віддзеркалює фундаментальні аспекти людського буття. Доведено, що досліджувана проблема є актуальною і недостатньо розробленою.

На підставі узагальнення поняття «здоров'я» доведено, що здоров'я і відповідальність – невід'ємні категорії, які тісно пов'язані між собою. Контент-аналіз наукової літератури з психології, педагогіки, соціальної педагогіки дав можливість стверджувати, що відповідальне ставлення до здоров'я – здатність особистості до свідомого збереження та зміцнення особистого здоров'я на основі сукупності знань про здоров'я, яка реалізується у дотриманні здорового способу життя. Обґрунтовано, що відповідальне ставлення до здоров'я – це особистісне утворення, що спрямоване на покращення здоров'я як на рівні індивіда так і всього суспільства. Констатовано, що сам процес формування відповідального ставлення до здоров'я комплексний, спрямований на вироблення та виявлення особистої позиції особистості щодо власного здоров'я.

2. Розкрито сутність та зміст діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації щодо формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців. З'ясовано, що центри соціально-психологічної реабілітації для дітей – це заклади соціального захисту, створені для тривалого (стаціонарного або денного до 12 місяців) перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних

життєвих обставинах, для надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги з урахуванням потреб кожної дитини, проведення психолого-педагогічної корекції, розроблення рекомендацій з питань соціально-психологічної адаптації вихованців для педагогічних і соціальних працівників та батьків.

Охарактеризовано категорії дітей, які приймаються до центрів, а саме вихованці, які: покинуті батьками або піклувальниками; жебракують і місце знаходження їх не встановлено; залишили сім'ю чи заклад освіти; вилучені кримінальною міліцією у справах дітей із сімей, перебування в яких загрожувало їх життю і здоров'ю; не мають постійного місця проживання і засобів до життя; діти-сироти, у яких померли батьки; діти, батьки яких позбавлені батьківських прав; діти, які в сім'ях зазнали фізичного або психічного насильства; діти, які пішли з дому з різних причин, наприклад, через конфлікт з батьками; діти-безпритульні, діти біженців; вихованці самі звернулися за допомогою до адміністрації центру соціально-психологічної реабілітації.

Уточнено визначення поняття «формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації» як комплекс заходів соціально-педагогічного, психологічного, правового впливу, спрямованих на розуміння ними сутності і змісту здоров'я у суспільному житті, оволодіння вміннями оздоровчої діяльності, що сприяють позитивній соціалізації та мотивації на здоровий спосіб життя, мінімізації негативного впливу соціуму, забезпеченню соціально-психологічної реабілітації та здійсненню соціального захисту, позитивного сприйняття життя.

3. Визначено критерії сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації з відповідними показниками: *когнітивний* (знання про норми і цінності здоров'я, розуміння сутності і змісту відповідального ставлення до здоров'я у суспільному житті, усвідомлення своєї відповідальності за власне здоров'я); *мотиваційно-ціннісний* (інтерес до проблем здоров'я, місце здоров'я в ієрархії життєвих цінностей, мотивація на реалізацію норм відповідального ставлення до здоров'я, негативне ставлення до шкідливих звичок); *діяльнісно-поведінковий* критерій (дотримання відповідальної, просоціальної поведінки у різних видах діяльності; володіння навичками оздоровчої діяльності, реалізація відповідального ставлення до здоров'я у суб'єкт-суб'єктних взаєминах).

За означеними критеріями і показниками охарактеризовано три рівні сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців: соціально-необхідний – достатній рівень, соціально-індиферентний – середній, соціально-неприйнятний – низький.

За результатами діагностування на констатувальному етапі експерименту встановлено, що низький рівень сформованості відповідального ставлення до здоров'я мають 27,9 % вихованців ЦСПР, середній рівень – 59,2 % опитаних, достатній рівень – 12,7 %.

4. Розроблено структурно-функціональну модель формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації, яка складається з таких етапів: *методологічно-цільовий* (мета діяльності, завдання,

підходи до організації соціально-педагогічної діяльності; принципи; суб'єктів; функції профілактичного впливу; *процесуальний* (сукупність форм і методів роботи як способів впливу на вихованців, співробітників ЦСПР, батьківський колектив, спільну взаємодію соціальних інституцій); *результативний* (рівні сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців за критеріями та показниками).

Теоретично обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР: підготовка педагогічних працівників центрів до формування у вихованців відповідального ставлення до здоров'я; впровадження комплексної програми «Мій вибір – відповідальне ставлення до здоров'я»; застосування інноваційного змісту, форм і методів з профілактики негативного впливу соціального середовища.

Упровадження соціально-педагогічних умов формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації здійснювалось за допомогою комплексу форм (круглі столи, дискусії, інтерактивні семінари, лекторії, ігри, вправи, спортивні свята, тренінги, виставки, зустрічі з фахівцями) та методів (презентації, тренінги, ігрові процедури, дискусії, творчі завдання).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації. *Подальшого наукового вивчення* потребують питання посилення роботи з батьками дітей, які нехтують батьківськими правами та обов'язками; зміцнення міжсекторального партнерства державної влади, наукових установ, громадських організацій, фондів з формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР; розробки нового концептуального бачення роботи з дітьми, які потрапили у складні життєві обставини з метою їх соціального захисту.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, *рекомендовано*: запровадити у систему підготовки спеціалістів для роботи в ЦСПР практико зорієнтованих семінарів-тренінгів «Сучасні психолого-педагогічні технології з формування ціннісного ставлення до здоров'я вихованців» та тренінгу з елементами командно-проектної роботи «Вихованець центру соціально-психологічної реабілітації: соціально-психологічний портрет».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації

1. Крупник З. Сутнісна і структурна характеристика бережливого ставлення особистості до здоров'я / З. Крупник // Освіта Донбасу : наук.-метод. журн. – Луганськ, 2011. – № 6. – С. 45–51.

2. Крупник З. Інноваційні виховні технології – пріоритетний напрямок ефективного формування бережливого ставлення до здоров'я у дітей притулків для неповнолітніх / З. Крупник, Н. Чернуха // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2012. – № 25. – С. 36–41.

3. Крупник З. Проблема безпритульних «дітей вулиці» в Україні: соціально-педагогічний аналіз / З. Крупник // Педагогічний процес: теорія і практика : наук.-метод. журн. – К. : Київський ун-т ім. Бориса Грінченка, 2013. – Вип. 1. – С. 67–74.

4. Крупник З. Теоретичні основи формування відповідального ставлення до здоров'я особистості як наукова проблема / З. Крупник // Електронне фахове видання «Освітологічний дискурс». – 2015. – Вип. 4. – С. 110–118. – Режим доступу : <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/299>.

5. Крупник З. Сутність та структура відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації / З. Крупник // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – Вип. 54. – С.123–134.

6. Крупник З. Обґрунтування та упровадження соціально-педагогічних умов формування відповідального ставлення до здоров'я / З. Крупник // Вісник Черкаського університету. Сер.: Педагогічні науки. – Черкаси, 2015. – № 24. – С. 134–141.

7. Krupnik Z. Specifics of Forming for Responsible Attitude to the Health for Pupils from the Center of Social and Psychological Rehabilitation: Foreign Experience / Z. Krupnik // Intellectual Archive. – 2015. – Vol. 5, № 4. – P. 41–49.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Крупник З. Пріоритети соціальної адаптації підлітків у сучасних умовах / З. Крупник // Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія і технології : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Вид-во «Типовіт», 2010. – С. 56–60.

9. Крупник З. Державна політика України у сфері попередження бездоглядності та безпритульності дітей / З. Крупник // Державне управління: стратегія і тактика формування сучасного фахівця : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Вид-во «Ніка-Центр», 2010. – С. 45–52.

10. Крупник З. Соціальна адаптація безпритульних дітей у сучасному українському соціумі / З. Крупник // Соціальні комунікації в інтеркультурному просторі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Луганськ : ДВНЗ Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2010. – С. 56–62.

11. Крупник З. Соціальна комунікація як пріоритетна складова виховної роботи з вихованцями, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації / З. Крупник // Державне управління: стратегія і тактика формування сучасного фахівця : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : МАУП, 2011. – Вип. 6. – С. 48–52.

12. Крупник З. Проблема безпритульних «дітей вулиці» в Україні: соціально-педагогічний аналіз / З. Крупник // Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Вид-во «Магістр», 2012. – С. 23–25.

13. Крупник З. Підготовка соціальних педагогів до роботи з дітьми, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації / З. Крупник // Становлення та розвиток акмеології: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Житомир : Житомирський держ. ун-т імені Івана Франка, 2013. – С. 54–57.

14. Крупник З. Формування відповідального ставлення до здоров'я у підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації засобами естетотерапії / З. Крупник // Становлення та розвиток акмеології: теоретичні і

прикладні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Міжрегіональна академія правління персоналом, 2014. – С. 73–78.

15. Крупник З. Соціально-педагогічна робота з дітьми, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації / З. Крупник // Придніпровські соціально-педагогічні читання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 56–61.

16. Крупник З. Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми у закладах соціально-психологічної реабілітації / З. Крупник // Соціальні комунікації в інтеркультурному просторі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Мрія, 2014. – С. 73–77.

17. Крупник З. Культура здоров'я особистості як пріоритет її успішної соціалізації / З. Крупник // Акмеологія – наука XXI століття : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Ніжин : Вид. ПП Лисенко М. М., 2014. – С. 82–85.

18. Крупник З. Особливості формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації / З. Крупник // Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку : матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф. – Переяслав-Хмельницький : Вид-во ДВНЗ ПХДПУ імені Григорія Сковороди, 2015. – С. 129–132.

АНОТАЦІЇ

Крупник З. І. Формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2016.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення проблеми формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації. З'ясовано стан дослідженості проблеми у психолого-педагогічній літературі, розкрито зміст, сутність поняття здоров'я. На основі теоретичного аналізу наукових джерел уточнено сутність понять «формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації».

Визначено критерії (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий), показники і схарактеризовано рівні (достатній (соціально-прийнятний), середній (соціально-індиферентний), низький (соціально-неприйнятний) сформованості відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації.

Обґрунтовано та експериментально перевірено структурно-функціональну модель і соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців ЦСПР: підготовка педагогічних працівників центрів соціально-психологічної реабілітації до формування у вихованців відповідального ставлення до здоров'я; впровадження комплексної програми «Мій вибір – відповідальне ставлення до здоров'я»; застосування інноваційного змісту, форм і методів з профілактики негативного впливу соціального середовища.

Ключові слова: вихованці, здоров'я, відповідальне ставлення, центри соціально-психологічної реабілітації, соціально-педагогічні умови.

Крупник З. И. Формирование ответственного поведения к здоровью у воспитанников центров социально-психологической реабилитации. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Умань, 2016.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение проблемы формирования ответственного отношения к здоровью у воспитанников центров социально-психологической реабилитации.

Уточнено определение понятия «формирование ответственного отношения к здоровью у воспитанников центров социально-психологической реабилитации». Определены и разработаны основные критерии: когнитивный, мотивированно-ценностный и деятельно-поведенческий, показатели и уровни сформированности ответственного отношения к здоровью у воспитанников центров социально-психологической реабилитации.

Разработана структурно-функциональная модель формирования ответственного отношения к здоровью у воспитанников центров социально-психологической реабилитации, которая охватывает такие этапы: методологически-целевой, процессуальный и результативный. Обоснованы и экспериментально проверены социально-педагогические условия формирования ответственного отношения к здоровью у воспитанников центров.

Ключевые слова: воспитанники, здоровье, ответственное поведение, центры социально-психологической реабилитации, социально-педагогические условия.

Krupnik Z. I. Forming of responsible attitude to the health of inmates socio-psychological rehabilitation. – On the rights of manuscript.

Scientific thesis for the degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.05 – Social pedagogic. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2016.

The thesis shows theoretical generalization problem of forming a responsible attitude to health in pupils of socio-psychological rehabilitation, modified necessity of its use in educational activities. It was found status of research problems in psychological and pedagogical literature, the content of the essence of the concept of health.

Clarified the definition of the concept of forming a responsible attitude to health in pupils of socio-psychological rehabilitation as a complex of measures of socio-pedagogical, psychological, legal influence. That aimed at understanding the pupils of the nature and content of health in public life, possession of skills improving activity that promotes positive socialization and motivation a healthy lifestyle, to minimize the negative influence of society, providing social and psychological rehabilitation and social protection, the positive perception of life.

Identified and developed the basic criteria of responsible attitude to health in pupils from socio-psychological rehabilitation such as: cognitive (knowledge of the norms and

values of health, understanding the nature and content of responsible attitude to health in public life, the awareness of their responsibility for their own health), reasonably-valuable (interest in health issues, health place in the hierarchy of values in life, motivation to implement the norms of responsible attitude to health, negative attitude to bad habits), activity-behavioral (observance of responsibility, pro-social behavior in various activities, possession of skills recreational activities, the implementation of a responsible attitude to health in the subject-subject relations).

The criteria and indicators are characterized the levels of formation of the responsible attitude to health at the center of pupils, social and necessary as the sufficient, socially indifferent as the medium and socially unacceptable as the low.

The structural and functional model of a responsible attitude to health in pupils from socio-psychological rehabilitation which encompasses the following stages: the methodologically-target (target-activity objectives, approaches to the organization of social and educational activities (student-indicative, the system, active, environmental); principles (personification of a humanistic orientation of the pedagogical process, dialogic social education, social responsibility, focus on positive behavior and character of students, the organization of social experience); objects (students and center staff, parents, social institutions); preventive influence function (protective, diagnostic and prognostic, organizational and communicative, mediation, correction and rehabilitation, prevention). Procedure (set of forms and methods of work as a way to influence the students, the centers' staff, parents, the general interaction of social institutions; effective (level of formation of the responsible attitude to the health centers in the pupils of criteria and indicators).

Grounded and experimentally tested social-pedagogical conditions of formation of the responsible attitude to health in pupils of socio-psychological rehabilitation, there are: training of teachers centers of socio-psychological rehabilitation of the problem of formation at pupils of a responsible attitude to health; implementation of a comprehensive program «My choice is the responsible attitude to health»; using of innovative content, forms and methods for the prevention of the negative influence of the social environment;. Developed and approved a comprehensive program «My choice is the responsible attitude to health» in pupils of socio-psychological rehabilitation. The results of the formative stage of experimental studies have shown the effectiveness of the developed structural-functional model and socio-pedagogical conditions.

Key words: pupils, health, responsible attitude, socio-psychological rehabilitation, social and educational conditions.